

La difusió de coneixements lingüístics a la ràdio durant el Franquisme: el programa *Dreceres de la nostra llengua*, de Ràdio Girona

Daniel Casals Martorell (Bellaterra)

Summary: This article aims to analyse and reconstruct the historic broadcast of *Dreceres de nostra llengua* [*Shortcuts to our language*], emitted during the 1970s. Promoted by Francina Boris and Enric Frigola with the collaboration of Omnium Cultural, and written by Albert Jané and Pius Pujades, the segment was aired by Ràdio Girona and other Radio España stations, the former Ràdio Associació de Catalunya, in Barcelona. The program included, in a cheerful way, linguistic content, aimed mainly at polishing the interferences that had entered the Catalan language, as well as information about authors and literary works, music in Catalan and other cultural aspects.

Keywords: *Dreceres de la nostra llengua*, Ràdio Girona, broadcasting, regulations, Catalan language, Francoism ■

Received: 23-07-2020 · Accepted: 05-11-2020

■ 1 Presentació¹

Existeix una tradició arrelada en els mitjans de comunicació dels territoris catalanòfons d'incloure espais de difusió de coneixements sobre la llengua catalana (Casals, 2018*b*). La premsa és el mitjà amb més experiència en aquest àmbit, però la ràdio també hi ha contribuït. L'objectiu d'aquest article és analitzar i reconstruir el programa *Dreceres de la nostra llengua*, radiat per diferents emissores de Catalunya durant el tardofranquisme i la transició.

1 Aquest article ha estat possible gràcies al Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017SGR1696), reconegut i finançat per l'AGAU de la Generalitat de Catalunya, i al projecte de recerca FFI2016-80191-P (AEI/FEDER, UE), finançat pel Ministerio de Economía, Industria y Competitividad. Donem les gràcies a Omnium Cultural per deixar-nos accedir a documentació rellevant. Agraïm a Albert Jané, Enric Frigola i Pius Pujades el seu testimoni i els materials que ens han deixat consultar. Dec a Rosa Calafat, Neus Faura i Mar Massanell les valuoses observacions que han fet a una primera versió d'aquest treball.

Per dur a terme aquesta recerca hem tingut en compte materials inèdits, dipositats en arxius públics, com l'Arxiu Nacional de Catalunya i l'Arxiu Històric de la Ciutat de Girona, i privats que són propietat de persones vinculades a l'espai estudiat. Ha estat essencial la documentació d'Omniun Cultural, que va avalar el programa esmentat i va participar-hi, i el testimoni i els documents d'Albert Jané i de Pius Pujades, que en van ser els guionistes, i també d'Enric Frigola, que el va conduir amb Francina Boris, traspassada el 2013.

La present recerca s'aixopluga en la història social de la llengua —o sociolingüística històrica. Aquesta disciplina analitza i interpreta la relació entre els fets polítics, socials i culturals i els canvis que operen en el codi, i també s'ocupa dels usos i de les ideologies que els regeixen (Ferrando i Nicolás, 1993: 11–12; Nadal, 1992). El fet social i cultural que ens ocupa és un programa de ràdio emès al final del Franquisme que, d'una banda, es proposava frenar les interferències i el retrocés en l'ús de la llengua catalana a causa de la repressió que aquest règim exercia i, de l'altra, volia promoure l'ús del català. Així mateix, l'estandardització de les llengües minoritzades (Haugen, 1983) proporciona també un marc conceptual adequat per enquadrar aquest treball atès que la funció d'aquest programa radiofònic era contribuir a difondre socialment la norma lingüística, que és una acció de vehiculació de l'estàndard que, en situació de normalitat, duu a terme principalment el sistema educatiu en l'etapa infantil.

L'ensenyament del català a la ràdio ha rebut l'atenció d'alguns estudiosos. Solà (1977: 107–110) va referir-se succintament a la publicació de les *Les converses del "Miliu" de Ràdio Barcelona: lliçons de català* (1934), que Ràdio Barcelona havia posat en antena. Casanova (2018) s'ha aproximat a la secció "Qüestions de llengua" del programa *De dalt a baix* de Ràdio Peninsular de València (1974). En el marc del Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017SGR1696) i del projecte FFI2016-80191-P (AEI/FEDER, UE), Casals i Massanell (2018) han analitzat *Cursos de catalán* (1969) de Ràdio Barcelona. Aquest equip ha promogut els volums *L'extensió social de la normativa als mitjans de comunicació* (2018) i *La premsa, la ràdio i la televisió com a agents difusors de coneixements lingüístics* (2020), que contenen treballs sobre programes com *Parlem-ne* (1990–1997), de Catalunya Ràdio.

Aquest article s'estructura en quatre apartats. El primer en presenta l'objectiu, els precedents i la disciplina en què s'enquadra (1). El segon se centra en la situació del català a la ràdio durant el Franquisme (2.1) i en els espais sobre difusió del català en aquest mitjà (2.2). El tercer apartat analit-

za diferents variables del programa *Dreceres de la nostra llengua*: la iniciativa i l'objectiu (3.1); la datació i l'abast de les emissions (3.2); els guionistes (3.3); els destinataris, la col·laboració dels oients i el mètode (3.4); l'estructura i el contingut (3.5); les qüestions lingüístiques (3.6); Pompeu Fabra i l'autoritat normativa (3.7); la literatura i música en català (3.8), i la lleialtat i promoció de la llengua (3.9). El quart apartat recull les conclusions que se'n deriven (4).

■ 2 L'ús del català durant el Franquisme i els espais sobre l'idioma a la ràdio

La fi de la Guerra civil espanyola i la instauració del Franquisme el 1939 van arraconar el català a l'àmbit col·loquial. L'únic idioma permès a la ràdio era el castellà (Benet, 1995: 288). Així que van entrar a Barcelona, el gener del mateix any, els franquistes es van apropiari de Ràdio Associació de Catalunya i la van convertir en Radio España de Barcelona. Les noves autoritats van prohibir usar el català a la ràdio durant els anys quaranta —amb alguna escassa excepció—, però aquesta mesura es va relaxar a partir dels cinquanta.² Hi va haver emissores que van incloure espais en aquesta llengua, una tendència que augmentar els anys següents. Salvador Escamilla en va fer ús a *Radioscope*, començat el 1963 a Ràdio Barcelona (Munsó, 1980: 324); i després es va emprar en programes com *Paraula i pensament*, començat el 1968 (Franquet, 2001: 215), i *Dietari* (1974–1977), també a la mateixa emissora (Munsó, 1980: 274). Ràdio Girona va introduir el català en espais dels anys setanta com *El matí és nostre*, *Què en sabem, de Catalunya?*, *Veus i cançons*, *Rambla amunt i rambla avall* i *Dreceres de la nostra llengua* (Gil i Minobis, 2003: 75).

Pel que fa al gènere de divulgació de coneixements lingüístics, la radiodifusió de Catalunya, com la premsa, també s'havia ocupat de l'ensenyament del català. El 1933 Ràdio Barcelona va emetre les ja esmentades *Converses del Míliu*, unes lliçons dirigides per Artur Balot, amb l'objectiu de corregir errors lingüístics d'un nen —el Míliu—, representat per un ninot al qual posava veu el locutor Josep Torres Vilalta, *Toresky* (Franquet, 2001: 103). Durant el període republicà Ràdio Associació de Catalunya també va atorgar “molta importància a l'ensenyament del català” (Franquet, 2001: 103). En el tardofranquisme, el 1969 Ràdio Barcelona va posar en antena *Cursos de catalán*, dirigits per Miquel Arimany i radiats pel Quadre escènic d'aques-

2 Per a més informació sobre la recuperació del català a la radiodifusió de Catalunya, vegeu Franquet (2001) i Casals (2006).

ta estació radiofònica, dirigit per Armand Blanch (Casals / Massanell, 2018). El 1974 Ràdio Peninsular de Barcelona va emetre *Lliçons de català*, locutades per M. Matilde Almendros i Esteve Bassols; un espai lingüístic a càrrec d'Albert Jané dins del programa *Parlem-ne*, d'Antoni Serra, i el 1976 *Curs de català parlat*, de Rosa-Victòria Gras (Munsó, 1980: 274).

■ 3 Estudi de *Dreceres de la nostra llengua*

■ 3.1 Iniciativa i objectiu

Dreceres de la nostra llengua va ser idea de Francina Boris i d'Enric Frigola. Francina Boris i Codina (Girona, 1915–2013) va ser la primera locutora de Ràdio Girona, present quan es va fundar aquesta emissora el 1933 (Gil, 1990: 10). El 1935 va entrar a Ràdio Associació de Catalunya (RAC), a Barcelona. Va rebre l'acreditació de la Generalitat de Catalunya per parlar per antena (Planas, 1998: 16–17) i, des del Palau de la Generalitat, “en plena Guerra Civil i mentre tronaven els obusos, va [...] llegir els anuncis, els *partes* i les arengues de guerra” (Iglesias, 2014: 39). Amb la instauració del Franquisme va ser depurada (Planas, 1998: 18) i destinada tasques administratives (Boris, 2003: 156). El 1942 va tornar a la rebatejada *Radio Gerona* i, malgrat les adversitats i d'acord amb la formació que havia rebut, va continuar promovent la llengua i la cultura catalanes, i va “començar a tenyir de català una programació radiofònica que es feia només en castellà” (Espinoso, 2016: 93). Deia que, en ple Franquisme, va “convèncer el director perquè em deixés presentar programes en català, sota la meva responsabilitat” (Planas, 1998: 18). El 1942 va crear l'espai sobre sardanes *Nostra dansa*, que usava el català i que es va emetre més de sis dècades (Grau, 2013: 182–183). Els anys següents va conduir en aquest idioma altres espais com *D'ací i d'allà, d'un clar país* (1964–1968), *Dreceres de la nostra llengua* (1973–1975) i *Què en sabem, de Catalunya?* (1975–1981), al costat d'Enric Frigola. Francina Boris servava “un record especial” del període en què va col·laborar amb aquest locutor:

Ell és molt més jove que jo, però sempre ens hem entès molt bé, perquè compartíem l'entusiasme d'utilitzar la ràdio al servei de la nostra cultura. Teníem la dèria de fer un programa en català per a tota la cadena i vam aconseguir dur a terme el projecte gràcies a “la Caixa”. (Planas, 1998: 18)

Enric Frigola Viñas (Peratallada, 1946) va començar a fer pràctiques a Ràdio Girona el 1962, quan estudiava magisteri, i va ser contractat per

aquesta emissora el 1963. Va conduir l'espai *D'ací i d'allà, d'un clar país* (1964–1968), amb Francina Boris, a qui reconeix mestratge i que li transmetés “d’una manera molt profunda la idea que calia lluitar [...] per poder fer molta més ràdio en català de la que es podia escoltar en aquell moment, gairebé inexistent” (Frigola, 2003: 181). Frigola va col·laborar a la revista *Presència* regularment entre 1966 i 1968 i després més esporàdicament, amb entrevistes a representants de la Nova Cançó. Mentre feia el servei militar a Barcelona, el 1968 va començar a col·laborar a Radio España de Barcelona –central d'emissores de la qual formava part Ràdio Girona–, en la qual es va estar fins al 1976 i on va fer *La legió d'honor* (1971–1975) i *Aquí Catalunya* (1973–1976), amb Montserrat Minobis. Francina Boris i Enric Frigola van proposar, el 1972, l'espai *Dreceres de la nostra llengua*, del qual van ser els presentadors. El locutor empordanès va conduir el programa *Cançons al pas de la tarda* –inspirant-se en el títol d’un dels poemes (*Cançó del pas de la tarda*) de Salvador Espriu pertanyents a *Cançons de la roda del temps*, musicades per Raimon el 1966–, que es va emetre (1973–1976) per Radio Reloj, de Radio España. El 1976 va entrar a Ràdio 4, en la qual va conduir el magazín *Temps obert* (1976–1983), amb M. Matilde Almendros, i *Maimada* (1977–1983). Va ocupar la corresponsalia de Radio Exterior de España a Catalunya entre 1977 i 1983, per a la qual va fer cròniques culturals que, per mitjà de l’ona curta, arribaven a catalans repartits pel món. Després d’un parèntesi vinculat a la Cadena 13 (1983–1987), de la qual va ser cap de programes i director, va tornar a Ràdio 4, en la qual va dirigir la programació (1987–1991). Va tenir la mateixa responsabilitat i també la referida als programes infantils a TVE, primer a Catalunya i després a tot l'estat (1996–2002). Hi va conduir l'espai de debat *Justa la fusta* (1977–1980) i el programa *Quitxalla* (1980–1983). Va coordinar Catalunya Música i Catalunya Cultura (2002–2006), va ser subdirector de Catalunya Ràdio (2004–2005) i cap de relacions institucionals d'aquestes emissores públiques (2006–2009). Actualment és el responsable de Ràdio Estel.

Francina Boris i Enric Frigola eren conscients que, a conseqüència de les limitacions imposades pel Franquisme, a començament de la dècada dels setanta, l'ús de la llengua catalana a la radiodifusió era escàs. El *Projecte de realització d'un programa setmanal en català, en cadena, per diferents emissores del país, amb despeses a càrrec d'Òmnium Cultural*, redactat per Frigola, denunciava que, a més del fet que “tot el que d'aquí es divulga àmpliament sol ser purament anecdòtic o simplement folklòric” (p. 1), les emissores mateixes tenien reticències a emetre espais en l'idioma propi de Catalunya:

Restricció, per altre costat, que no sempre ve de l'administració, sinó, moltes vegades, pel poc interès que desperten les coses i fets del nostre món, en la gent que ocupen els càrrecs destacats de les empreses radiofòniques. (p. 1)³

Tot i aquesta situació adversa, la tardor de 1972 Boris i Frigola van exposar la idea de fer un programa de divulgació cultural en llengua catalana al director de Ràdio Girona, José Vilà, que va imposar com a condició que s'obtingués un patrocini, malgrat que, tal com reconeixia Frigola, no era gaire “fàcil de trobar una firma comercial que es faci càrrec de les despeses d'emissió i realització d'un programa català” (p. 1). Per aquest motiu, el 9 d'octubre de 1972 va adreçar el projecte esmentat a Òmnium Cultural, una entitat que era sensible a recuperar el català per als mitjans de comunicació i a divulgar-ne la normativa. Òmnium va assumir el material (carrets i cintes magnetofòniques), la distribució dels enregistraments entre diferents ràdios, el reclutament del professorat que en va fer els guions i les retribucions dels col·laboradors. Paral·lelament, Boris i Frigola van obtenir també el patrocini de la Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros. Havent aconseguit el finançament requerit, el programa, que va adoptar el nom de *Dreces de la nostra llengua*, va tirar endavant amb el propòsit de “facilitar un major coneixement de la llengua catalana, dels homes que escrivint més s'han destacat en el panorama literari català d'ara i de sempre”, segons va dir Enric Frigola en la primera emissió.

■ 3.2 Datació i abast de les emissions

El programa va ser ideat, com hem vist, la tardor de 1972 i va ser preparat durant els primers mesos de 1973. El 24 de maig *Los Sitios de Gerona* en va anunciar l'emissió, dins de la programació de Ràdio Girona (EAJ-38), per a cada dilluns, dimecres i dijous a dos quarts de vuit del vespre (cf. Imatge 1).

Dreces de la nostra llengua es devia mantenir en antena fins al 26 de juny de 1975 segons les dades que reporta aquest mateix rotatiu. Es va emetre només en català, a diferència d'altres espais del mateix gènere, com *Cursos de catalán* de Ràdio Barcelona, que havien usat el castellà, amb més presència al principi, i el català, més usat al final, com a llengües vehiculars (Casals / Massanell, 2018).

3 A les transcripcions de documents inèdits que consten en aquest article s'hi ha aplicat la normativa de la llengua catalana.

RADIO GERONA, E.A.J 38

7'00. Apertura; 7'05. Santo Rosario; 7'30. Veus i Cançons; 8'00. Matinal Cadena S.E.R.; 9'00. Ranking Internacional; 10'00. Paco Ruiz, detective privado; 10'15. Musicalísimo; 12'00. Mediodía Cadena S.E.R.; 12'30. Sardanas en la Radio; 13'00. ¡Meridiano del día!; 14'00. ¿A quien felicitamos hoy?; 14'30. Diario hablado; 15'00. Sigue ¿A quien felicitamos hoy?; 16'00. Sombras que matan, cap. 19, radio-novela; 16'30. La manzana era inocente, cap. 24, radio-novela; 17'00. Cumbres borrascosas, cap. 160, radio-novela; 17'30. El cielo que nunca vi, capítulo 54, radio-novela; 18'00. Diga, diga donde quiera (S.E.R.); 18'15. Club de media tarde (S.E.R.); 18'30. Programa musical; 19'00. La rival, cap. 29, radio-novela; 19'30. Dreceres de la nostra llengua; 19'45. La hora de las niñas; 20'00. Bailables; 20'30. Gerona al día; 20'45. El deporte en Gerona; 21'00. Ranking Internacional; 22'00. Diario hablado; 22'30. Concierto de la noche; 23'00. Picadilly-Puerta del Sol (S.E.R.); 24'00. Hora 25 (S.E.R.); 1'30. Nocturno; 2'00. Cierre.

Imatge 1. *Los Sitios de Gerona*, 24.5.1973, p. 3

Els enregistraments de *Dreceres de la nostra llengua* van tenir lloc als estudis de Radio España de Barcelona (a la Rambla de Catalunya), on Frigola treballava, en diferents tongades que es gravaven durant la tarda d'un diàbte de cada mes. Hi era present Albert Jané amb l'objectiu d'assessorar lingüísticament Frigola i Boris, que venia expressament de Girona. Frigola reconeix que tots dos locutors van aprendre molt dels consells lingüístics que els donava Jané, amb el qual van debatre, per exemple, el timbre —tancat o obert— amb què havien de pronunciar les *e* i les *o* tòniques, atès l'origen gironí i empordanès de Boris i Frigola, respectivament. Al final els locutors les van pronunciar d'acord amb el seu origen geogràfic, tal com es percep a les emissions conservades.

Al projecte esmentat a 3.1 es recollia la voluntat d'emetre en cadena aquest espai i s'anunciava que Radio España de Barcelona:

s'encarregaria de fer-lo arribar a les diferents emissores, que, en principi, són: Ràdio Girona, Ràdio Lleida, Ràdio Manresa, Ràdio Penedès (de Vilanova i Geltrú), Ràdio Terrassa i Ràdio Reus. (p. 1)

Frigola enviava els enregistraments a Jaume Planas, d'Òmnium Cultural, perquè els distribuís a altres emissores. Ràdio Tarragona va emetre'l, probablement entre el 27 d'abril de 1974 i el 30 de setembre de 1975,⁴ cada diumenge a dos quarts d'onze del matí. Després d'una aturada el juny de 1974, a Ràdio Girona l'espai es va reprendre el dilluns 7 d'octubre d'aquell mateix any. *Presència* el va anunciar el 26 d'octubre de 1974, i en canviava un dia i l'hora d'emissió: a tres quarts d'una de la tarda els dilluns, dimecres i divendres (cf. Imatge 2).

**CATALÀ
A LA RÀDIO**

Cada dilluns, dimecres i divendres, Ràdio Girona transmet un programa en llengua catalana amb el títol general de "Decrees de la nostra llengua". L'hora de l'emissió és a tres quarts d'una del migdia.

El programa comprèn unes lliçons pràctiques de català, notícies culturals del país, ressenyes històriques, etc. Va adreçat "als que parlen la nostra llengua i als que no la parlen però l'entenen i la volen aprendre".

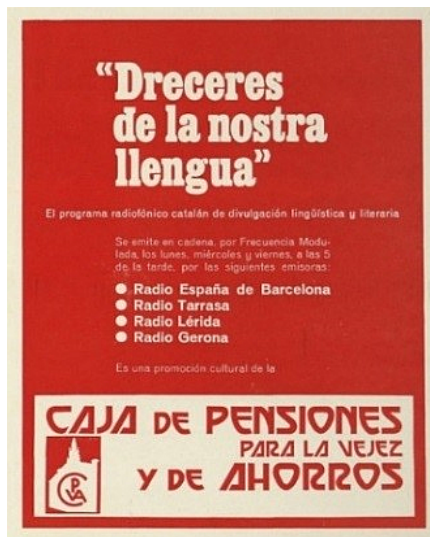
El mateix programa es transmet també en freqüència modulada per Ràdio Barcelona, Ràdio Lleida i Ràdio Manresa, a les 5 de la tarda dels mateixos dies.

Imatge 2. *Presència*, 26.10.1974, p. 11

En aquesta nota es deia que el programa s'emetia per Ràdio Barcelona, Ràdio Lleida i Ràdio Manresa.⁵ I, en l'anunci que reproduïm a continuació (cf. Imatge 3), s'hi afegien les emissores de freqüència modulada Radio España de Barcelona i Ràdio Terrassa. Ràdio Olot va posar en antena aquest espai durant la tardor de 1974, els dilluns, dimecres i divendres a dos quarts de quatre de la tarda i el va continuar emetent durant la temporada 1975–1976, a dos quarts de nou del vespre. Ràdio Sabadell també hi va mostrar interès i ja tenia experiència en espais d'aquest gènere: el 1970 havia posat en antena una secció de llengua al programa *Parlem-ne* i el 1971 havia programat *Paraula: nocions de llengua catalana* (1971–1972), tots dos a

4 Corresponen a la primera i a l'última data en què aquest programa surt anunciat al *Diario Español*, dins de la programació de Radio Tarragona.

5 En una carta de Frigola a Planas de 30 de setembre de 1974 s'esmenta aquesta emissora.

Imatge 3. *Juventut Cristiana*, 10/1974, p. 23

càrrec d'Antoni Devesa (Casals, 2020*b*). La temporada 1975–1976, aprofitant que va introduir uns canvis, va recuperar el català per a diferents espais. A més de radiar *Lliçó de català*, de dilluns a dissabte a les 21.40 hores, va incloure a la seva graella *Dreceres de la nostra llengua*, que va emetre cada diumenge a dos quarts de nou del vespre (Ferrada, 2001: 54) entre el 18 d'octubre de 1975 i el 9 de juliol de 1977.⁶

També Ràdio Popular de Figueres es va interessar per *Dreceres de la nostra llengua*. Manuel Pont, director de l'emissora esmentada, responia el 17 de juliol de 1974 l'ofertament que Jaume Planas, d'Òmnium Cultural, li havia fet:

Ens interessa de debò aquest programa de quinze minuts que coordineu: DRECERES DE LA NOSTRA LENGÜA. Si teniu la gentilesa d'enviar-nos una cinta de prova, estudiarem no solament la possibilitat de programar-lo –això ja és un fet– sinó l'hora més convenient de posar-lo en antena. D'acord? Veig que ens oferiu les tres primeres cintes de situació. Les espero.

6 Segons la informació que apareix a la programació radiofònica de la capçalera *Sabadell*.

■ 3.3 Guionistes

Albert Jané i Pius Pujades van formar part del “voluntariós equip de mestres d’Òmnium Cultural”, esmentat en les primeres emissions, que va preparar els guions del programa *Dreceres de la nostra llengua*.

A més d’escriptor, gramàtic, traductor i professor, Albert Jané i Riera (Barcelona, 1930) és un divulgador de la llengua als mitjans de comunicació amb una dilatada experiència. De 1967 a 1970 va escriure, per al setmanari cultural *Tele/estel*, la columna “Aclariments lingüístics”, i els articles que hi va inserir van ser aplegats, el 1973, en tres volums per l’Editorial Barcino. Durant la dècada dels anys setanta, va conduir un espai sobre llengua al programa radiofònic *Parlem-ne*, dirigit per Antoni Serra, a Ràdio Peninsular de Barcelona. A més d’elaborar els guions de *Dreceres de la nostra llengua*, entre 1973 i 1975 era present en les sessions d’enregistrament d’aquest espai amb l’objectiu d’assessorar els locutors. En el període 1975–1992 va elaborar la secció “Una lliçó amb premi” per a la revista infantil i juvenil *Cavall Fort*, a la qual va estar vinculat com a redactor (1963–1979) i director (1979–1997). Entre 1976 i 1985 va publicar diàriament la columna “El llenguatge” a l’*Avui*. L’editorial Edhasa va reunir vuit-cents d’aquests textos en quatre volums que van sortir entre 1977 i 1980. Actualment els dos mil set-cents quaranta-un articles són accessibles al web de l’Institut d’Estudis Catalans (<https://taller.iec.cat/filologica/jane_el_llenguatge.asp>). De 1982 a 1983 va ser assessor lingüístic de l’espai *Català de primera mà*, de RTVE. El 1987 va escriure la secció “El racó de l’idioma” per a l’efímera revista d’informació televisiva i radiofònica *Ara*. Albert Jané, que és membre de l’Institut d’Estudis Catalans adscrit a la Secció Filològica, elabora articles de llengua des de 1997 per a la revista *Llengua Nacional* (Casals, 2020a).

Josep Pujades i Lladó (Girona, 1938), conegut com a *Pius Pujades*, a més de mestre i escriptor, és un periodista que va col·laborar al diari *Los Sitios de Gerona* (1954–1957 i 1969), a la revista *Usted* (1954–1955), a Ràdio Girona (1955), i a *Revista i Primer Acto* (1954–1959), fent crítica teatral, i va ser corresponsal de *Solidaridad Nacional*. Un cop acabat el servei militar, que va fer a Sidi Ifni (aleshores de sobirania espanyola) durant els anys 1960 i 1961, va col·laborar a Ràdio Blanes. El 1968 va començar a treballar per a la revista *Presència* quan la dirigia Narcís-Jordi Aragó. A principi de la dècada dels setanta Francina Boris li va encomanar que escrivís guions per al programa *Dreceres de la nostra llengua*, que recorda que donava, a tongades, a la mateixa Boris. Entre 1972 i 1976 va entrevistar pintors i escultors a la secció *Cau d’art*, dins d’unes pàgines que *El Correo Catalán* dedicava a les

comarques de la demarcació de Girona i també al Maresme. Durant la segona meitat de la dècada dels seixanta i la primera de la dels setanta va col·laborar a *Serra d'Or*, *Canigó* i *Tele/estel*. Entre 1969 i 1977 va treballar per a *Tele-eXpress* en unes pàgines que es dedicaven a la costa catalana. I de 1976 a 1977 va fer entrevistes per a *l'Avui*. De 1975 a 1977 va col·laborar en el programa *Tot Art* de TVE. Els anys 1978 i 1979 va ser corresponsal d'*El País*. El 1979 va ser cofundador d'*El Punt diari*, que va dirigir entre 1980 i 1982. Des d'aleshores i fins al 1990 va ser cap de redacció de *l'Avui*, en el qual també va publicar articles de temàtica lingüística. Va fundar la revista *l'Abella d'Or*, a la qual va estar vinculat entre 1990 i 1991. Va assumir, fins al 1992, la direcció del *Diari d'Andorra*, per al qual va redactar la columna “La seca i la meca”, en què va inserir, entre 1993 i 2006, articles sobre llengua. En aquella etapa va crear la capçalera *L'Estudiant*, dedicada al sistema educatiu, i el suplement comercial *Shopping*, adreçat sobretot al públic estranger.

■ 3.4 Destinataris, col·laboració de l'audiència i mètode

En la primera emissió de *Dreceres de la nostra llengua* els locutors van definir clarament els col·lectius als quals s'adreçaven:

Lor.⁷— Per a aquells que estimen la nostra llengua i la parlen.

Lra.— Per a aquells que l'estimen i no la parlen prou bé.

Lor.— Per a aquelles persones vingudes d'altres indrets i que volen conèixer i estimar la parla de Catalunya [...]

Aquest espai radiofònic, doncs, es destinava a dos grups: d'una banda, als catalanoparlants interessats a aprendre la llengua catalana normativa tant si en tenien un bon nivell com si no l'havien assolit perquè no havien pogut aprendre-la. De l'altra, també s'orientava a les persones immigrades que havien arribat a Catalunya durant el Franquisme procedents de la resta de l'estat. La voluntat d'integració no era nova, atès que altres programes radiofònics d'aquest gènere se l'havien proposat, com *Cursos de catalán* de Ràdio Barcelona (Casals / Massanell, 2018: 20–21).

Amb el propòsit d'arribar al màxim nombre de destinataris, ja en la primera emissió de *Dreceres de la nostra llengua* Boris i Frigola van proposar als oients que donessin a conèixer aquesta novetat radiofònica en el seu entorn:

7 Lor. correspon a Enric Frigola i Lra., a Francina Boris.

Lra.— Es pot col·laborar amb nosaltres de diferents formes, per exemple, divulgant entre els vostres amics i familiars la presència d'aquest nou programa. En aquest moment potser és el que més necessitem.

Lor.— Sí, realment, creiem que és molt, molt, important que tots vosaltres feu córrer la veu de la nostra existència. El que podem oferir-vos des d'aquest finestral estem segurs que us interessarà, a vosaltres i als vostres amics. Una altra forma de col·laborar també important i gairebé imprescindible és la *suggerència* que podeu fer-nos sobre el que pensem fer, si ho trobeu convenient, si ho trobeu adient, o bé si no us agrada massa, si no ho trobeu interessant.

Com altres espais d'aquest gènere, els locutors van demanar que els oients suggerissin temes. A l'emissió cinquena, en què s'insistia en aquesta petició i es demanava que les propostes i preguntes hi arribessin per via postal, van exposar la consulta telefònica d'una oient interessada a saber l'equivalència correcta en català de *desde luego*, i li van respondre que:

Lra.— [...] el camp d'idees que pot cobrir en castellà el *desde luego* pot cobrir-se en català per diverses expressions que podrem utilitzar segons els casos amb tota naturalitat sense haver de pensar en aquell castellanisme.

Lor.— Amb tot i amb el nostre desig de complaure la nostra amiga universitària i també perquè serveixin d'exemple als nostres oients esmentarem les més corrents.

Lra.— *En Joan s'ha presentat per vuitena vegada a l'examen sense haver estudiat gens i l'han suspès de nou, no cal dir-ho.*

Lor.— *No cal dir-ho.*

Lra.— *Evidentment, la paciència és la mare de la ciència.*

Pel que fa al mètode, els continguts lingüístics es plantejaven en diàlegs entre un locutor i una locutora, que executaven els guions preparats prèviament per mestres de català (vg. l'apartat 3.3). Aquest sistema, que s'adaptava bé al mitjà radiofònic perquè aquest requeria un llenguatge natural que s'apropés a l'audiència, presentava els continguts amb més dinamisme. El to interpersonal hi estava representat per la segona persona del singular entre Boris i Frigola, i per la segona del plural entre ells dos i els oients, dos tractaments que conferien proximitat. El diàleg permetia simular converses quotidianes i versemblants que tenien el locutor i la locutora, en les quals, a més d'exposar aspectes lingüístics, també es podien corregir l'una a l'altre, cosa que constituïa un model d'actuació per a l'audiència, tal com es pot veure en un dels guions:

Lra.— Mira: si vols ens hi fixarem tots dos. Quan tu l'erris, jo t'ho faré observar i quan jo ho digui malament m'ho corregeixes tu. Et sembla bé?

Lor.— Potser sí que ens en sortirem.

Lra.— Posem-hi el coll?

Lor.— Entesos. Veus? Ja no he dit el *bueno*. Em sembla que comencem a anar bé. Jaestic més animat.

Quan convenia, el diàleg també donava la possibilitat d'interpel·lar directament l'audiència, amb més naturalitat i dinamisme dels que hi podria haver en un monòleg, o de simular dubtes (“Lor.— Com se’n diu d’una filera de muntanyes...?”) amb preguntes que els locutors mateixos responien i que eren, alhora, un recurs per mantenir l’atenció dels oients. Les situacions que apareixien als diàlegs tenien la funció d’emmarcar la qüestió lingüística que es volia tractar i alhora reflectien estereotips de l’època, alguns, per exemple, de referits a les dones (“Lra.— Avui, Enric, cal que ens afaïnyem, que tinc ganes d’aprofitar les rebaixes de gener. Lor.— Ja hi som. Les dones... Lra.— Què n’has de dir de les dones?”) o a costums arrelats (“també en porten d’Andorra [de tabac]”).

Les qüestions lingüístiques hi són formulades, majoritàriament, amb un estil prescriptiu (“s’ha de dir *caiman* i *orangutan*”). Aquesta manera d’expressió complia amb els requisits del llenguatge radiofònic perquè hi aportava claredat, atès que censurava les solucions incorrectes i promovia les correctes, i concisió, ja que les frases eren curtes. Hi ha força ocasions en què es prescrivía una forma admesa o més d’una (“Del sostre, se’n diu *sostre*, o bé *trespol*”) i, al costat, se censurava l’exclosa (“Cal dir *sostre*, res de *tetxu*”), en alguns casos fins i tot amb contundència (“s’ha estès d’una manera alarmant. Potser ha arribat l’hora de dir prou”). A voltes la prescripció es combinava amb la repetició, una altra tècnica del llenguatge radiofònic —i didàctica— que ajudava a retenir la informació per part dels oients, que no disposaven del text escrit:

Lra.— No es diu *desprovist*.

Lor.— No es diu *desprovist*...

Lra.— S’ha de dir *desproveït*.

Lor.— S’ha de dir *desproveït*...

Lra.— Sembles un llorito.

Lor.— Oh! Jo repetia per tal que els nostres oients memoritzessin [...] Les coses s’han de repetir perquè quedin [...]

Hi havia ocasions, però, en què la norma era transmesa amb un to descriptiu:

Lra.— [...] Hi ha una pila de maneres de saludar: *bon dia*, *bon dia tingui*, *adéu*, *adéu-siau*, *bona tarda*, *Déu vos guard*, *passi-bo bé*, *salut*... i així fins a l’infinít.

D'altra banda, els locutors oferien hipòtesis sobre el fet que els parlants preferien algunes formes (creades per procediments analògics, com *guà*, sense la terminació *-n*) perquè les percebien com a genuïnes, tot i que no estaven admeses per la normativa:

Lra.— [...] algú, sens dubte amb el lloable desig de parlar bé, suprimeix la terminació d'algunes paraules, perquè així li deu semblar que són més catalanes.

També es perseguia que l'oient fos autònom per aprendre l'idioma. Se li oferien sistemes per detectar castellanismes (“tots s'adonen que *llavero* ve de *llave* i com que no porten *llaves* sinó *claus*, doncs porten les *claus* al *portaclaus*, o al *clauer*, com vulguis”). Per conèixer les formes correctes, promovia la consulta d'obres (“Lr.— [...] Quan vaig arribar a casa ho vaig consultar al diccionari, i em vaig assegurar que és *el guant*”) o la comparació amb altres formes del català (“*Da-vant i da-rrera*. Les dues paraules comencen igual”).

No obstant això, es refusava el contrast amb el castellà com a recurs d'ensenyament (“Lra.— [...] és un camí poc recomanable voler perfeccionar la nostra pròpia llengua a base de la comparació constant peça per peça amb el castellà o qualsevol altre idioma”), a diferència d'altres programes radiofònics (Casals / Massanell, 2018). *Dreceres de la nostra llengua* va mostrar un model per ajudar a millorar la parla dels conciutadans: proposava que si algú cometia un error (*s'ha caigut*) l'interlocutor no l'hagués de corregir directament, sinó que s'ho havia de fer venir bé per dir-ho correctament davant seu (*sí, sí, ha caigut*), amb la idea que el primer sentís la forma correcta:

Lra.— Ja saps que a vegades val més no corregir, sinó simplement dir-ho bé perquè s'adonin de l'error.

Lor.— Sí, sí, ja et dic que ho he provat diverses vegades, però ni en feien cas. De manera que he hagut de posar-m'hi seriós i explicar el que feia al cas. Després em diuen *el purista*. Què hi vols fer!

■ 3.5 Estructura i contingut

Dreceres de la nostra llengua s'estructurava en diferents seccions, que es desenvolupaven a mode de conversa en els quinze minuts de durada i que no apareixien sempre en el mateix ordre: presentació, diàleg sobre qüestions de llengua, una cançó en català, la biobibliografia d'un escriptor o escriptora i “Eliminem barbarismes”, un espai dedicat a les interferències lingüístiques. En altres etapes el programa també va incloure una recepta de

cuina, ressenyes de llibres diversos d'altres gèneres i notícies sobre aspectes culturals.

El diàleg inicial contenia una conversa distesa entre els dos locutors –de vegades amb tocs d'humor– en què, per exemple, explicaven una situació fictícia d'ús del català que havien viscut i en la qual un parlant usava formes no admeses per la normativa, que posteriorment eren corregides:

Lor.– Mira: aquest dia, com que ja comença a fer una mica de fred, em vaig anar a comprar uns guants...

Lra.– Un parell de guants de llana?

Lr.– Això mateix: i, a la botiga, és clar, parlàvem dels guants, però no sé com va anar la conversa, la qüestió és que vaig sentir que em deien no sé què del “guà de la mà esquerra” i del “guà de la mà dreta”...

Lra.– El “guà de la mà esquerra” i el “guà de la mà dreta”?

Lr.– Sí, així vaig sentir que ho deien!

Lra.– I tu, què vas dir?

Lor.– De moment, no vaig dir res, perquè no sempre m'agrada fer observacions i també em vaig quedar amb el dubte.

Lra.– A mi em sembla ben clar que ha de ser *el guant: el guant*, amb *te* final.

La biobibliografia presentava succintament la vida i l'obra literària d'escriptors i d'escriptores de literatura catalana, i la secció musical promocionava peces en català, sobretot del moviment de la Nova Cançó, gènere al qual Frigola ha dedicat diversos programes (vg. els apartats 3.3 i 3.8). Les qüestions de llengua es reprenien a la secció “Eliminem barbarismes”, també d'una manera dialogada, en forma d'una llista de castellanismes que es proscriuen i per als quals es donava l'alternativa correcta, en general sense cap explicació afegida (vg. 3.6).

■ 3.6 Questions lingüístiques

■ 3.6.1 Lèxic i frases fetes

El lèxic va ser l'aspecte lingüístic més tractat a *Dreceres de la nostra llengua*, sobretot amb l'objectiu de depurar el català de les interferències que rebia del castellà. En la segona emissió es va radiar un parlament de Pompeu Fabra,⁸ enregistrat el 1933 i adreçat als escriptors valencians i balears, en què els plantejava la necessària depuració de les seves varietats dialectals:

8 Aquests paraules eren introductòries en un disc que contenia unes lliçons pràctiques de català que va dissenyar el lingüista Delfi Dalmau.

Dèiem una vegada a un escriptor valencià: “Nosaltres, catalans, no desitjaríem altra cosa sinó que emprenguésiu una obra de forta depuració del vostre idioma, encara que no us preocupéssiu gens d’acostar-vos al nostre català; que tractéssiu de descastellanitzar el valencià i de redreçar-lo i d’enriquir-lo procurant acostar-lo al valencià dels vostres grans escriptors medievals. Així, tot fent una obra purament valencianista, us trobaríeu haver fet una obra catalanista, d’acostament al nostre català: elevant la vostra llengua escrita per damunt dels parlars valencians actuals, recolzant-la en el valencià del segle XV, produiríeu una llengua que no seria pas una llengua altra que la catalana nostra, sinó la modalitat valenciana de la llengua catalana, al costat de la nostra modalitat catalana i de la modalitat balear.”

El programa partia de la realitat del retrocés d’algunes solucions genuïnes a conseqüència de l’entrada d’interferències, de castellanismes, que es donava sobretot entre els joves i que era conseqüència de la subordinació lingüística imposada pel Franquisme i de l’arribada d’immigrants de la resta de l’Estat. Per això, l’espai objecte d’estudi cridava l’atenció sobre les interferències i recordava quines eren les alternatives admeses:

Lor.— [...] De les conduccions que porten les aigües brutes i dels desaigües se’n diuen en català *clavegueres*. I em sembla que la paraula *clavegueres* és prou clara i coneguda com per no haver d’ésser substituïda en cap moment.

També enumerava un conjunt de castellanismes —anomenats *barbarismes* al programa com era propi de l’època— i al costat de cadascun s’indicava l’alternativa corresponent:

Lor.— I ara ja, amics, per acabar, alguns barbarismes que normalment hom diu malament i que hauríem de dir bé. Us ajudarem a corregir aquestes paraules si és que les dieu malament. Per exemple...

Lra.— Per exemple, *asco* s’ha de dir

Lor.— *fàstic*.

Lra.— *Asiento*,

Lor.— *seient* o *assentament*.

Lra.— *Atemoritzar*,

Lor.— s’ha de dir *atemorir* o *temoritzar*.

Lra.— *Atolondrat*,

Lor.— *esvalotat* o *baliga-balaga*, que és una expressió molt graciosa,

Lra.— ben corrent.

Lra.— *Atravesar*

Lor.— *travessar*, sense la *a*. *Travessar*.

Al costat d’aquests castellanismes també se’n van condemnar altres com *adiós*, *apoiar*, *arriesgar*, *bolso*, *bueno*, *butano*, *casco*, *cuidado*, *fastidiar*, *fútbol*, *juerga*,

jugat, lavadora, lograr, manguera, menos, piropo, testic, xiste i expressions com *de repent, en serio i en ves de*.

Aquesta exclusió d'interferències del castellà és un tret dels espais de llengua dels mitjans de comunicació de Catalunya (Casals, 2018b) i té l'objectiu conscient d'erradicar-les per garantir la genuïtat de l'idioma. Aquesta acció s'ajusta al concepte de *purisme*, que se centra a excloure les formes, sobretot lèxiques, que es consideren foranes i les que no són admeses (Thomas, 1991).

Un altre tipus d'error que el programa corregia era l'ús d'una paraula amb el significat que se li donava en castellà i que no s'admetia en català:

- Lor.– [...] Una bodega és una part dels vaixells, on es carrega el que han de transportar.
 Lra.– Totalment d'acord.
 Lor.– Però hi ha qui en diu *bodega* d'un celler, és a dir, del lloc on es guarda el vi perquè envelleixi ...
 Lra.– Exacte. El vi es guarda al celler.
 Lor.– I també en diuen *bodega* del local on venen vi, és a dir, de la taverna...

Dreceres de la nostra llengua va proposar la depuració d'alguns àmbits sectorials que també estaven interferits pel castellà, com ara la correspondència. Va censurar fórmules com *Molt senyor meu* i *senyor Don* o *senyora Donya* i va proposar de substituir-les per *Distingit senyor* i *el senyor o la senyora*, respectivament. Així mateix, va voler difondre lèxic específic genuí com el de l'ofici de fuster i, en l'etapa en què va emetre receptes, la terminologia de la cuina tradicional catalana. I encara hi va haver lloc per al foment de l'ús de les frases fetes, fos inserides en el discurs dels locutors preparat als guions (*agafar el rave per les fulles*) o perquè formaven part del contingut del programa i se'n donava alguna explicació (*el més calent és a l'aigüera*).

■ 3.6.2 Fonètica, morfologia, sintaxi i ortografia

El mitjà radiofònic oferia la possibilitat d'exposar normes de pronúncia i posar-les en pràctica. Francina Boris i Enric Frigola eren locutors professionals, disposaven d'experiència a parlar en català a la ràdio, tenien preocupació per recuperar la llengua i parlar-la correctament, i el seu model oral –l'estàndard en la modalitat central– s'ajustava, en general, a l'ortoèpia i mantenia alguns trets que marcaven la seva procedència gironina i empordanesa, respectivament, com ara el timbre de les vocals *e* i *o* tòniques (vegeu l'apartat 3.2).

De la importància que el programa va atorgar a la correcció lingüística en general n'és una mostra la referència, a la segona emissió, a unes lliçons pràctiques de català, enregistrades en un disc durant la dècada dels anys trenta, dirigides per Delfi Dalmau (vg. 3.5) i pensades per a la ràdio:

[...] cal que les emissores de ràdio posin tota la cura possible a no permetre d'expressar pel micròfon incorreccions de llenguatge sota cap pretext. Fins i tot en els països de llengua independent i senyora, les associacions de radiotelefonía són advertides de gran responsabilitat pel que fa a l'educació lingüística del poble.

Dreceres de la nostra llengua optava per remarcar pronúncies correctes, com el mot *aigüera* articulat amb *vau*, i restringia, als registres col·loquials, les no admeses. Va prescriure l'articulació geminada –per bé que evitant aquest terme– de la /l/ en alguns mots:

Lor.– I per acabar voldria saber com es diu bé *al·legar*.

Lra.– *Al·legar*.

Lor.– Amb una *ela* una mica més llarga, no?

Lra.– Doble, sí.

Lor.– Amb una doble *ela*.

El programa objecte d'estudi va tractar poques qüestions de morfologia. Una va ser l'article *lo*, del qual aclaria que era una partícula catalana present en la llengua col·loquial, però aconsellava de substituir-lo per *el* d'acord amb la normativa:

Lor.– [...] Per això et deia que l'article *lo* no existia en català...

Lra.– [...] l'article *lo* el trobaràs a molts textos antics, perquè era perfectament correcte. I fins i tot et diré que al diccionari hi és, encara que diu que és un article definit neutre usat davant adjectius i adverbis, però evitat el seu ús en el llenguatge literari modern. De manera que tampoc ens hem d'estirar els cabells quan sentim un *lo*.

Lor.– Jo em pensava... Més ben dit havia après... Espera que ho tinc aquí. És una gramàtica senzilla, però clara: Diu: "No farem servir mai l'article *lo*".

Lra.– Bé, hem d'evitar-lo i substituir-lo per *el* o les altres expressions que ja hem dit. Però no està totalment desterrat del llenguatge col·loquial.

Sense esmentar-ne el títol, l'obra a la qual fa referència la locutora en la seva primera intervenció és el *Diccionari català-valencià-balear* (1993), d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll. La informació que es dona al diàleg prové de l'entrada *lo* del volum VI (1993) d'aquest compendi històric i geolèctal, i es contraposa a la que prové d'una gramàtica de caràcter preceptiu.

Entre les diverses qüestions que es van tractar en aquest programa hi ha el significat de les paraules que es distingeixen pel gènere que adopten (“Lra.– [...] S’ha de dir *el llum* o *la llum*?”) i el retrocés de l’article personal femení (*na*), del qual els locutors van dir que es conservava aleshores a Mallorca; el pronom *hi*; el pronom *en* referit al complement directe; la perífrasi *haver de* en lloc de *tenir que*, i la locució *en comptes de*, entre d’altres.

Una qüestió que afecta l’ortografia i la morfologia i que va ser tractada al programa és la regla d’escriptura dels femenins plurals:

- Lra.– I això ens porta a remarcar que si bé aquests noms els pronunciem amb el so de vocal neutra, sobretot en la fonètica del català oriental, s’escriuen sempre amb *e* i *s*.
Lor.– Com s’hi escriuen també tots els plurals de totes les paraules que el seu singular acaba amb *a*. És aquesta una regla sense excepcions, ja que no existeix en el nostre idioma cap plural que acabi amb *-as*.

■ 3.6.3 Topònims

El programa també va parlar dels topònims, per denunciar les grafies no normatives. S’hi demanava, per exemple, que s’apliqués la terminació *-es* (com a *Arbúcies* i *les Borges Blanques*) en lloc de *-as*. També va recriminar la traducció al castellà d’alguns noms propis de lloc catalans (*Castillo de Aro* en lloc de *Castell d’Aro*), freqüent durant el Franquisme, un aspecte que, com l’anterior, ja havia recollit la premsa de l’època com a preocupació social (Casals, 2016: 47–48).

No obstant això, el programa objecte d’estudi es va fer ressò que els diaris, progressivament, adoptaven el nom correcte dels municipis en català. També va informar del fet que alguns consistoris havien decidit escriure, d’acord amb la norma, el nom del municipi, com el de Sant Feliu de Guíxols (amb la *t* final de *Sanf*). En aquesta mateixa línia va demanar la supressió de la *h* de *Vich* dels nomenclàtors oficials. La mateixa reclamació havia sortit al programa *Cursos de catalán* de Ràdio Barcelona (Casals / Massanell, 2018: 33).

■ 3.6.4 Variació geolectal

En la segona emissió es va donar informació sobre el domini lingüístic català. Se’n van assenyalar tots els territoris, tret del Carxe, i se’n va comparar la superfície amb la d’estats europeus d’extensió inferior (com Dinamarca, Suïssa, Holanda, Bèlgica i Albània). El nombre de parlants, que se

situava per sobre dels sis milions, es va posar en relació amb el d'estats que estaven per sota (com Suïssa, Finlàndia, Dinamarca, Irlanda, Noruega, Albània i Islàndia). L'estatus jurídic de la llengua, però, només es va especificar en el cas d'Andorra, en què el català era i continua essent l'únic idioma oficial.

Es va fer referència als diferents dialectes catalans a partir de l'audició de cançons interpretades per artistes de diferents indrets del domini lingüístic (vegeu l'apartat 3.8). S'hi va parlar de la divisió dialectal del català, que repartia en cinc grans varietats: català oriental, per referir-se al dialecte central; català occidental, per designar el nord-occidental; valencià, balear i rossellonès; i es va al·ludir al fet que hi havia poca distància entre les diverses varietats geolèctals. Tanmateix, no es va esmentar l'alguerès. En el diàleg que hi ha a continuació es va exemplificar la variació lèxica, es van reconèixer les variants en pla d'igualtat i es va criticar la visió que les formes correctes eren només les del català central:

Lor.— I la *granera*, que tantes vegades sona com paraula de l'altre món i que fan servir els catalans occidentals, els valencians i els baleàrics. Només els orientals diem *escombria*.

Lra.— I algú encara s'hi posaria fort que està mal dit *granera*...

Lor.— És que allò que és nostre sembla el més bo i l'únic vàlid. Cal aprendre abans de criticar...

Lra.— Diem més paraules: els valencians diuen *espill* i els occidentals també. Nosaltres i els mallorquins *mirall*.

Lor.— I de la *rabosa* dels mallorquins i valencians nosaltres els orientals en diem *guilla* o *guineu*...

■ 3.7 Pompeu Fabra i l'autoritat normativa

Des de l'inici, *Drecceres de la nostra llengua* va parlar de Pompeu Fabra com a figura de referència per a la llengua catalana. Se li atribuïa l'autoritat normativa juntament amb la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. En la segona emissió es va fer una semblança biogràfica del Mestre, de la qual transcrivim alguns fragments:

Lra.— Pompeu Fabra va néixer l'any 1868 i morí el 1948. Va estudiar la carrera d'enginyer industrial, però es dedicà a l'estudi de les llengües aprofundint de manera especial l'estudi de la catalana, afectada aleshores pels problemes de fixació que no havien afrontat els escriptors de la Renaixença.

Lor.— [...] l'any 1912 aparegué la primera de les seves grans obres, una gramàtica de la llengua catalana editada per l'*Avenç* i ja l'any següent foren publicades les *Normes ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans, en la confecció de les quals Pompeu Fabra tingué part principal.

Lra.— Seguí l'edició de noves gramàtiques tractant en totes elles dels problemes que presentava la nostra llengua. Les normes que, per exemple, originaren més controvèrsies foren les dels plurals femenins en *-es*, les de l'article *ls*, que fou substituït per *el*, i les que concerneixen l'ús de la *ce hache*.⁹

Lor.— [...] l'any 1932 va aparèixer la seva obra capital, *Diccionari general de la llengua catalana*, recull lexicogràfic de caràcter normatiu de 54.000 veus que s'ha editat varies vegades.

Lra.— La seva darrera *Gramàtica catalana*, que no arribà a acabar, va aparèixer l'any 1956.

En la tercera emissió es va tornar a fer referència a la solidesa de la trajectòria i de l'obra de Fabra, amb la lectura d'un passatge que l'escriptor Josep Pla li va dedicar a la sèrie *Homenots* (1969: 61):

Lor.— En el nostre temps concretament totes les empreses de caràcter col·lectiu i els homes que s'hi posaren davant tingueren un destí mancat, foren emportats avall per una catàstrofe sense precedents. De l'inenarrable, fabulós naufragi, només queda dempeus una obra i una figura. La figura i l'obra de Pompeu Fabra.

■ 3.8 Literatura catalana i música en català

Dreceres de la nostra llengua va incloure un bloc dedicat a repassar la biobibliografia d'escriptors catalans. Amb la concepció que la lectura era un complement per a l'aprenentatge de l'idioma, va glossar els currículums d'autors i autores destacats com Aurora Bertrana, Maria Aurèlia Capmany, Joaquim Carbó, Jordi-Pere Cerdà, Salvador Espriu, Joan Fuster, Gabriel Ferrater, Joan Oliver i Mercè Rodoreda. La cinquena emissió es va centrar en Espriu:

Lra.— Salvador Espriu i Castelló va néixer a Santa Coloma de Farners l'any 1913. La seva família procedia d'Arenys de Mar i era nombrosa amb homes de lleis, navegants i clergues. El pare de Salvador Espriu exercia de notari. Quan Salvador tot just despertava a la llum de les coses el seu pare fixà definitivament la residència a Barcelona.

[...]

Lor.— Als dinou anys publicà la primera novel·la, *El doctor Rip*. La literatura d'Espriu, realment avançada en la seva època, va resultar estranya, poc adient al clima fàcil, còmode i atontolinet d'aquell temps luxós.

Lra.— Succèren altres obres en prosa amb semblant fortuna: *Laia*, *Aspectes*.

Lor.— I l'any 1935 publicava *Ariadna al laberint grotesc*.

[...]

9 Aquests tres aspectes són tractats al programa *Dreceres de la nostra llengua*. Vg. l'apartat 3.6.

Lor.— [...] L'any 1938 publicà *Letizia, Fedra, Petites proses blanques*. Passen anys de silenci, que podien significar la fi com a escriptor, però el domini intel·lectual i el dolor que creix dintre la seva ànima van fer-li encetar un nou camí: la lírica. L'any 1946 publica el seu primer llibre de poemes, *Cementiri de Sinera...*

Aquest programa va comentar obres d'altres escriptors com Prudenci Bertrana (*Josafat*), Pere Calders (*L'ombra de l'atzavara*), Vicent Andrés Estellés (*Hamburg*), Cèsar August Jordana (*El rusio i el pelao*), Manuel de Pedrolo (*Contes i narracions*), Baltasar Porcel (*Els argonautes*) i Llorenç Villalonga (*Mort de dama*). I també va parlar de traduccions d'altres llengües al català com la d'*Un diable al paradís*, de Henry Miller, executada per Manuel de Pedrolo i publicada el 1966.

També va aprofundir en els trets del llenguatge literari a partir de l'anàlisi de fragments d'obres de figures destacades, com ara *La Plaça del Diamant*:

Lor.— [...] Per a Mercè Rodoreda semblen no existir problemes de llenguatge. Ens costarà bastant de trobar un autor tan planer, tan entenedor i tan correcte alhora. El seu llenguatge és el del poble. Les expressions que cada dia repetim les trobem meravellósament col·locades en l'obra literària de Mercè Rodoreda.

En algunes ocasions radiaven poemes musicats d'autors catalans, tal com ja es va posar de manifest a l'emissió inicial:

Lor.— Raimon, com sabeu, ha musicat alguns poemes de Salvador Espriu. Un dels més aconseguits és aquest *Indesinenter*, un poema que Salvador Espriu va escriure en homenatge a Jordi Rubió.

A més de les literàries, *Drecceres de la nostra llengua* va referir-se a obres d'altra naturalesa: filològiques (*El que s'ha de saber de la llengua catalana*, de Joan Coromines), biogràfiques (*Del passat quan era present*, de Maurici Serra-hima; *Prim: militar, diplomàtic, polític, conspirador, home de govern*, de Josep Maria Pobleu), històriques (*La guerra civil viscuda per un metge novell*, d'Agustí Grau i Sartés), assagístiques (*Pensament i compromís*, de Jordi Llimona) i geogràfiques (*El Pirineu*, d'Estanislau Torres). I encara va parlar d'artistes d'altres manifestacions com Salvador Dalí, Isaac Albéniz i Modest Cuixart.

D'altra banda, una de les seccions fixes del programa era la música. Sobretot va incloure peces de la Nova Cançó, moviment al qual Frigola va dedicar diferents programes radiofònics i entrevistes a la premsa (vegeu l'apartat 3.1). S'hi van sentir intèrprets com Maria del Mar Bonet, Guillem d'Efack, Lluís Llach, Ovidi Montllor, Guillermina Motta, Quico Pi de la Serra, Raimon, Xavier Ribalta, Marina Rossell i Joan Manuel Serrat, i grups

com La Trinca i Falsterbo. I també va informar d'esdeveniments musicals, com una actuació de Raimon a la Universitat Autònoma de Barcelona.

■ 3.9 Lleialtat lingüística

En els diàlegs del programa es demanava la lleialtat de la societat envers la llengua catalana. Segons Weinreich (1953), la *lleialtat lingüística* és l'acció col·lectiva dels parlants amb l'objectiu d'oposar-se, quant a l'estatus, a les limitacions que s'imposen a la utilització de la seva llengua i, quant al codi, a la substitució d'elements propis per altres de forans. *Dreces de la nostra llengua* actuava, en aquest sentit, de portaveu dels sectors socials que maldaven per la recuperació del català per als usos públics i privats, i per la dignificació del codi, en un moment en què tant un aspecte com l'altre havien estat malmesos pel Franquisme.

En primer lloc, el programa era partidari de continuar estenent l'ensenyament del català, que, durant els anys cinquanta i seixanta del segle XX, s'havia anat implantant progressivament a Catalunya. En concret, el volia fer arribar als immigrants, sobretot en nuclis amb molta població vinguda de fora de l'àrea catalanòfona, seguint l'exemple de l'Hospitalet de Llobregat:

Lra.— En realitat a les classes de català que es donen arreu del país, generalment amb l'ajut d'Òmnium Cultural, hi ha sempre molts castellanoparlants que s'hi inscriuen i que es distingeixen pel seu interès...

Lor.— Sí, precisament estava llegint l'altre dia que a l'Hospitalet —que no hem pas d'oblidar que és la segona ciutat de Catalunya quant al nombre d'habitants— a les classes de català que es fan a cinc biblioteques, són nombrosíssims els immigrants. Sembla que cap al 80 per cent de la matrícula ho són...

En aquest cas, Boris i Frigola es referien —sense dir-ho explícitament— als cursos de català promoguts, des de 1967, per la Diputació de Barcelona en diferents municipis de la seva àrea competencial (Casals, 2018*a*). El programa objecte d'estudi es va fer ressò d'iniciatives com l'acord de l'Ajuntament de Girona per dur a terme classes de llengua catalana, en col·laboració amb Òmnium Cultural, entitat que també estava implicada en el programa *Dreces de la nostra llengua* (vg. 3.1). En altres ocasions va informar d'inconvenients com l'aturada de les classes al Prat de Llobregat i la manca de formació dels mateixos mestres, que no havien pogut aprendre el català normatiu a l'escola i per als quals reclamava cursos específics.

En segon lloc, el programa objecte d'estudi va reivindicar que hi hagués mitjans de comunicació en català. A més d'apuntar la possibilitat que apa-

regués un diari en aquesta llengua –cosa que va passar el dia de Sant Jordi de 1976, quan va veure la llum el primer número de l'*Avui*–, va demanar, insistentment, televisió i ràdio en català per als infants, conscient del potencial que podien tenir en aquest col·lectiu per ensenyar-li la llengua:

Lor.– I si tinguéssim televisió en català?

Lra.– Ja comences a demanar...

Lor.– És que he observat que els nois i noies fan molt de cas de tot el que fan a la tele. S'aprenen les cançons, repeteixen les frases, ho imiten tot...

Lra.– Naturalment que seria interessant. I necessari. Siguem optimistes un moment, Enric, i creguem que ben aviat tindrem programes infantils en català a les hores que els nostres nois poden escoltar-los.

Lor.– I per què no ràdio pels infants?

Lra.– Doncs també ràdio pels infants, en català [...]

Així mateix, va promocionar les revistes que s'editaven en català per a diferents segments socials (per als infants i joves, *Cavall Fort* –del qual Albert Jané era redactor–, *L'Infantil* i *Tretzevents*; per als adults, *Serra d'Or*, *Oriflama* i *Presència*), i d'àmbits territorials concrets (com *Recull* i *Canigó*). A més de celebrar l'existència d'una plana en català (“Catalunya endins”) a *Mundo Diario*, *Dreceres de la nostra llengua* va informar que la revista *Presència* havia reaparegut, el 1974, després d'haver patit dos anys i mig de tancament, a causa del fet que “el juliol de 1971 el Ministeri d'Informació i Turisme en suspèn la inscripció al Registro Oficial de Empresas Periodísticas per unes irregularitats administratives, decisió que confirmarà el setembre el Consell de Ministres” (Guillamet, 1975: 152–153). El programa va subratllar que aquesta capçalera era aleshores l'únic setmanari en català, atès que el setmanari cultural *Tele/estel* havia desaparegut el 1970 (Casals / Faura, 2015).

En tercer lloc, l'espai objecte d'estudi es va fer ressò de la tímida recuperació del català a l'administració local. Va reportar un episodi esdevingut a l'Ajuntament de Girona perquè els regidors poguessin usar-lo:

Lra.– [...] a Girona, després de l'enrenou de l'Ajuntament de si es podia o no parlar en català en els plens municipals, i, sobretot, de si s'ajudaria o no a la promoció de la nostra llengua a les escoles de la ciutat, tal com havia demanat insistentment Òmnium Cultural, tot s'ha arreglat satisfactòriament.

Lor.– Tot?

Lra.– [...] Els regidors de l'Ajuntament parlen en català quan volen sense cap mena d'impediment. És cert que encara el fenomen, per dir-ne alguna cosa, no és total, però es va generalitzant.

A banda dels àmbits formals, el programa també va atendre l'ús de la llengua en els registres col·loquials. Va recriminar-ne l'abandonament –i la consegüent adopció de la que llavors era l'única oficial– en el si de les famílies que havien pres aquesta decisió perquè creien que el castellà oferia, als seus fills, més possibilitats que el català.

Malgrat que es va radiar encara durant la dictadura, aquest programa va assumir la promoció de la figura i l'obra d'intel·lectuals que aquest règim havia perseguit. Glossar-ne la trajectòria era una manera de restituir-los la dignitat de què havien estat desposseïts i de reinstaurar-ne el caràcter referencial, com en els casos de Pompeu Fabra (vg. 3.7) i Antoni Rovira i Virgili, exiliats a França; de Pere Calders, expatriat a Mèxic fins als anys seixanta, i de Carles Rahola, mort a mans dels franquistes:

Lor.– [...] Es tracta de dos petits volums de *La pena de mort a Girona*, de Carles Rahola. Fou un dels seus darrers llibres. El gran historiador gironí, mentre rebusca en els documents i en els papers, fa una important al·legació contra la pena capital. Malauradament, pocs anys després d'ésser editat per primera vegada el seu llibre, fou condemnat a mort a Girona, i ajusticiat, per raons polítiques difícils d'explicar ara.

Pel que fa a la fidelitat al sistema lingüístic, en primer lloc, *Dreces de la nostra llengua* va manifestar-se a favor de la unitat de l'idioma:

Lra.– D'entrada podríem començar per aquella frase tan bonica que diu: “Els xiquets valencians, els al·lots mallorquins i els nois catalans parlen la mateixa llengua.”

Ho va fer en un moment en què la llengua catalana, pel fet que estava apartada dels àmbits formals i que no disposava d'una varietat estàndard vehiculada que tingués presència pública, accentuava la dialectalització en els diferents territoris i aquest distanciament podia alimentar les ànsies secessionistes, especialment al País Valencià i a les Illes Balears. No obstant això, el programa es va mostrar partidari de respectar la manera tradicional d'anomenar l'idioma en els diferents territoris del domini lingüístic:¹⁰

Lra.– [...] Si els valencians volen dir que parlen en valencià, ho poden dir sense que ningú s'enfadi. És clar que han de reconèixer que parlen la mateixa llengua que nosaltres.

Lor.– Nosaltres parlem català...

Lra.– Català oriental, per ser més exactes. Són, tot plegat, formes dialectals d'una mateixa llengua.

10 Per a les denominacions de la llengua, vegeu Ferrando i Nicolás (2011).

En segon lloc, va promoure les solucions patrimonials i va rebutjar les interferències, sobretot en el lèxic (vg. l'apartat 3.6.1). De les primeres formes, reflectia la valoració que els parlants tenien d'algunes solucions normatives que van ser recuperades en l'incipient procés de normalització, aleshores encara mancant de suport institucional públic. Eren percebudes com a estranyes perquè, per la pressió del castellà, havien deixat de ser usades i no havien pogut ser apreses a l'escola des de 1939:

Lor.— [...] cal dir *bústia* i no *busson*. De totes maneres això de *bústia* a mi em sona un xic desfasat, no et sembla?

Lra.— Potser sí. Però és la paraula correcta. Cal que la gent la sàpiga...

■ 4 Conclusions

De l'estudi que hem dut a terme, se'n desprèn que el programa radiofònic *Drecceres de la nostra llengua*:

1. s'enquadra en la tradició dels mitjans de comunicació de Catalunya, i concretament de la ràdio, d'incloure el gènere de divulgació de la normativa lingüística;
2. va ser una iniciativa de Francina Boris i Enric Frigola, que volien recuperar el català per a la ràdio durant el tardofranquisme, que ja comptaven amb experiència en aquest objectiu i que van rebre l'aval de Ràdio Girona;
3. es va basar en guions d'Albert Jané i Pius Pujades, que lluitaven per la difusió de la llengua als mitjans de comunicació, i va comptar amb la concurrència d'Òmnium Cultural, que promovia l'ensenyament i l'avaluació del nivell de català des de l'inici de la dècada dels anys seixanta;
4. s'adreçava tant a catalanoparlants com castellanoparlants i volia arribar al màxim nombre d'oients, tal com ho demostra que va ser radiat per diferents emissores de Catalunya;
5. va tractar continguts de llengua des del punt de vista normatiu, i també de literatura —amb el repàs de la vida i l'obra dels escriptors contemporanis més destacats—, música —sobretot referida a la Nova Cançó—, cuina i altres expressions culturals pròpies del país;
6. va centrar-se, pel que fa a la llengua, en la depuració d'interferències del castellà, sobretot de lèxic, però també de fonètica, morfologia, sintaxi i ortografia;
7. va aplicar un mètode basat en el diàleg, l'estil prescriptiu, l'autonomia de l'oient i l'amenitat, aprofitant els avantatges de la ràdio per arribar als oients amb naturalitat i eficàcia;

8. va reconèixer l'autoritat de Pompeu Fabra i de l'Institut d'Estudis Catalans, va promoure l'ensenyament del català i va reivindicar la presència del català als mitjans de comunicació i en altres àmbits públics;
9. va demanar la lleialtat dels parlants envers el català, per no retrocedir més en l'ús i per recuperar-lo per a àmbits formals i col·loquials ocupats pel castellà, i
10. va permetre suavitzar l'abrupta interrupció del procés d'estandardització iniciat a principis del segle XX. ■

■ Referències bibliogràfiques

- Alcover, Antoni M. / Moll, Francesc de B. (1993): *Diccionari català-valencià-balear*, volum VII, Palma: Moll.
- Benet, Josep (1995): *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliva; 150).
- Boris, Francina (2003): «Francina Boris. Ràdio Girona», in Gil / Minobis, 156.
- Casals i Martorell, Daniel (2006): *Ràdio en català. Contribució de Catalunya Ràdio a la creació d'un llenguatge radiofònic per als informatius*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral).
- (2016): «La inquietud social per la llengua catalana durant el tardofranquisme. La secció “El lector opina...” del setmanari *Tele/esteb*», in: Pradilla Cardona, Miquel Àngel (ed.): *Homenatge a Joan Martí i Castell*, Tarraçona: Universitat Rovira i Virgili, 41–51.
- (2018a): «La represa de l'ensenyament del català durant el tardofranquisme: els cursos i els exàmens de la Diputació de Barcelona (1967–75)», *Zeitschrift für Katalanistik* 31, 347–286.
- (2018b): «Tradicció en l'extensió social de la llengua des dels mèdia», in Casals / Massanell / Segarra (eds.), 27–32.
- (2020a): «Els coneixements lingüístics a la premsa en català de la Transició. La columna “El llenguatge” (1976–1985), d'Albert Jané, al diari *Avui*», in Casals i Martorell / Massanell i Messalles (eds.), 89–112.
- (2020b): «L'aportació d'Antoni Devesa a la transmissió del català durant el tardofranquisme a Sabadell», *Serra d'Or* 732, 25–27.

- / Faura i Pujol, Neus (2015): «Contribució de Josep Ibàñez i Senserrich a la difusió i a la reivindicació del català durant el Franquisme a la premsa: la primera etapa (1966–1967) de la secció “Aclariments lingüístics” de *Tele/Estels*, *Estudis Romànics* XXXVII, 85–113.
- / Massanell i Messalles, Mar (2018): «L'ensenyament del català a ràdio durant el tardofranquisme: “Cursos de catalán” (1969), de Ràdio Barcelona», *Caplletra. Revista Internacional de Filologia* 64, 15–41.
- / — (eds.) (2020): *La premsa, la ràdio i la televisió com a agents difusors de coneixements lingüístics*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Milà i Fontanals; 67).
- / — / Segarra Neira, Mila (eds.) (2018): *L'extensió social de la normativa als mitjans de comunicació*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Milà i Fontanals; 65).
- Casanova, Emili (2018): «L'espai “Qüestions de llengua” del programa radiofònic “De Dalt a Baix” (1974–1985)», in Casals i Martorell / Massanell i Messalles / Segarra Neira (eds.), 99–137.
- Espinosa Miravet, Sílvia (2016): «Crònica de la ràdio en femení: Francina Boris i les locutores de la capital gironina», *Revista de Girona* 299, 92–95.
- Ferrada, Susana (2001): *Ràdio Sabadell EAJ-20 1933–1995*, Terrassa: Ràdio Terrassa.
- Ferrando, Antoni / Nicolás, Miquel (1993): *Panorama d'història de la llengua catalana*, València: Tàndem.
- / — (2011): *Història de la llengua catalana*, Barcelona: UOC.
- Franquet, Rosa (2001): *Història de la ràdio a Catalunya al segle XX (de la ràdio de galena a la ràdio digital)*, Barcelona: Generalitat de Catalunya (Textos i documents; 19).
- Frigola, Enric (2003): «Enric Frigola», in Gil / Minobis, 180–181.
- Gil, Rosa / Minobis, Montserrat (2003): *Aquí Girona. Crònica de les ones a les comarques de Girona (1933–1982)*, Barcelona: Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- Gil Bonancia, Miquel (1990): *50 anys de Ràdio Girona 1933–1983*, Girona: Art 3.
- Grau, Joan (2003): «Joan Grau», in Gil / Minobis, 182–183.
- Guillamet, Jaume (1975): *La nova premsa catalana*, Barcelona: Edicions 62 (Llibres a l'abast; 126).

- Haugen, Einar (1983): «The implementation of corpus planning: Theory and practice», in: Cobarrubias, Juan / Fishmann, Joshua A. (eds.): *Progress in Language Planning. International Perspectives*, Berlín / Nova York / Amsterdam: Mouton, 269–289.
- Iglesias, Ramon (2014): «Francina Boris, una vida en OM», *Revista de Girona* 283, 38–40.
- Munsó Cabús, Juan (1980): *40 años de radio*, Barcelona: Picazo.
- Nadal, Josep Maria (1992): *Llengua escrita i llengua nacional*, Barcelona: Quaderns Crema.
- Pla, Josep (1969): *Obra completa. Homenots: Primera sèrie*, volum 11, Barcelona: Destino.
- Planas, Xevi (1998): «Francina Boris, la veu dels sardanistes», *Revista de Girona* 189, 14–19.
- Solà, Joan (1977): *Del català incorrecte al català correcte. Història dels criteris de correcció lingüística*, Barcelona: Edicions 62 (Llibres a l'abast; 134).
- Thomas, George (1991): *Linguistic Purism*, New York: Longman.
- Weinreich, Uriel (1953): *Languages in Contact. Findings and Problems*, The Hague / Paris: Mouton.

■ Daniel Casals Martorell, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament de Filologia Catalana, Edifici B, E-08193 Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), <Daniel.Casals@uab.cat>, ORCID: 0000-0002-2488-5961.